

13. Shukla Sandeep K. Nano, Quantum and Molecular Computing: Implications to High Level Design and Validation / Sandeep K. Shukla R. Iris Bahar: Springer US, 2010. – 376 p.

ТРАНСФОРМАЦИЯ ПРИРОДЫ ЧЕЛОВЕКА: ВЫЗОВ СОВРЕМЕННЫХ ТЕХНОЛОГИЙ (ПО Ю. ХАБЕРМАСУ)

Владленова И. В.

В статье проанализированы проблемы трансформации природы человека в связи с развитием науки и техники. Освещены проблемы человеческой личности в условиях растущих процессов отчуждения, которые ведут к антропологическому кризису. Опасность потери идентичности – это одна из других проблем, которая будет остро стоять перед человеком будущего. С внедрением высоких технологий актуализируется проблема телесности, остро встает вопрос о соотношении биологического, социального и другого (иностранного, технического, искусственного).

Ключевые слова: *природа человека, отчуждение, высокие технологии, наука.*

TRANSFORMATION OF MAN'S NATURE: CHALLENGE OF MODERN TECHNOLOGIES (ACCORDING TO Y. GABERMAS)

Vladlenova I. V.

This article examines the problem of transformation of human nature in connection with the development of science and technology. Studied the problems of the human person; the problem of alienation, anthropological crisis. With the introduction of high-tech actualization problem physicality, acutely raises the question of the relationship between biological, social and other (a foreign, technical).

Key words: *human nature, alienation, technology science.*

УДК 504.3+911.2

В. С. Крисаченко, доктор філософських наук, професор

УКРАЇНСЬКО-МОСКОВСЬКІ ВІДНОСИНИ

У статті автор досліджує українсько-російські домовленості 1648–1657 рр. та їхні наслідки для України; аналізує Переяславську угоду, зокрема версії її трактування в історичній науці кожної нації та держави, на розвитку яких відбулися Визвольна війна і переяславські події.

Ключові слова: дипломатичні домовленості, Переяславська угода, українсько-російські договори, соціально-економічний устрій Української Козацької держави.

Постановка проблеми. Взаємини України і Московії були досить інтенсивними із вкрай, на жаль, негативними наслідками для України. На початку XVII ст. відбулося декілька козацьких походів (у складі польського війська) на Москву.

Аналіз наукових джерел свідчить, що проблема українсько-московських відносин є перманентно актуальною, тому *метою* даної статті є певний аналіз цих відносин.

Дослідники згадують про ряд українських посольств до московитів з метою налагодження дружніх стосунків: весна 1620 р. — посольство гетьмана Петра Сагайдачного на чолі з Петром Одинцем; осінь 1624 р. — посольство митрополита Йова Борецького на чолі з луцьким єпископом Ісаакієм Борисковичем; 1621–1626 рр. — посольство київського братства з проханням про грошову допомогу; 4 травня 1630 р. — звернення київського митрополита Петра Могили до царя з пропозицією організувати у Москві слов'яно-грецьку школу тощо [2]. Названі події — це звична практика у відносинах між сусідніми державами, причому далеко не інтенсивна і не на найвищому рівні. Інша справа — спілкування між Україною і Московією у роки Визвольної війни 1648–1657 рр., адже йшлося про існування Української Держави.

На цей час припадає найінтенсивніший період українсько-московських дипломатичних перемовин. Північна держава давно накинула оком на «багату» провінцію Речі Посполитої і хотіла використати цей зручний час для посилення свого впливу на Україну і Білорусію. Спілкування на рівні послів відбувалося постійно, причому за ініціативою обох сторін. Уже в січні — березні 1649 р. пройшли переговори в Москві послів Б. Хмельницького на чолі з полковником С. Мужилівським про надання Україні воєнної і політичної допомоги. 24 травня 1649 р. до Москви завітав чигиринський полковник Ф. Вешняк з пропозицією про спільні дії проти поляків. А перед тим, 17 квітня 1649 р., до Чигирини прибуло московське посольство на чолі з Г. Унковським, у листопаді того ж року — московське посольство під керівництвом Г. Неронова та Г. Богданова. У серпні 1651 р., після декількох поразок від поляків, Б. Хмельницький відіслав своїх посланців — полковників С. Савича, Л. Мозира та І. Ничипоренка — до Москви. Москва відповідає через рік, у червні 1652 р. — посольством на чолі з В. Унковським та А. Ардаб'євим. У грудні того ж року в Москві С. Богданович-Зарудний веде перемовини про умови переходу Війська Запорозького під московський протекторат. У квітні — травні 1653 р. Б. Хмельницький відправляє до Москви посольство під

керівництвом С. Мужилівського і К. Бурляя, у серпні туди ж відправляється делегація Г. Яцкевича та П. Абрамовича. У вересні — вже до Богдана Хмельницького — московське посольство Ф. Стрешнева і М. Бредихіна.

Нарешті, позиції обох сторін визначилися, і вони розпочали укладання офіційних угод. 1 жовтня 1653 р. Земський собор у Москві прийняв рішення про прийняття Війська Запорозького під протекторат московського царя. Відповідно до України прибуло московське посольство на чолі з В. Бутурліним, у присутності якого 8 січня 1654 р. у Переяславі козацька рада присягнула (в далеко не повному складі) на вірність царю.

Існує принаймні три документи, достовірність яких не підтверджена і донині, які дають уявлення про зміст Переяславської угоди: «Список съ писма с билоруского писма со статей, каково прислали запорожские посланники Самойло Богдановъ до Павел Тетеря, марта в 14 день 162», «Царська Жалована Грамота Гетьману Богдану Хмельницькому та Війську Запорозькому, передана через послів: Самійла Богдановича та Павла Тетерю в Москві» та «Статьи, постановленныя въ Москві тьс посланцами Гетмана Хмельницькаго». Усі документи датовані 27 березня 1654 р.

Безпосередньо перед цим у Москві побувало українське посольство на чолі із С. Богдановичем-Зарудним і П. Тетерею з визначення статусу Війська Запорозького у складі Російської імперії. І це головне: йдеться не про протекторат Москви над Україною, а лише про своєрідне «покровительство» над військом. Ні про яку міждержавну угоду мова взагалі не велася.

Повернімося до українсько-російських домовленостей. У листі Б. Хмельницького від 26 травня (5 червня) 1654 р. із Чигирин до патріарха Никона насамперед ішлося: про підтвердження демократичних прав українців та незалежності української держави, її права самостійно вирішувати свої проблеми, включно з проблемами на міждержавному рівні, недоторканність її православних та народних звичаїв тощо. У відповідь Москва пообіцяла багато, але, на жаль, не виконала практично нічого. І взагалі не збиралася виконувати: від «вас — присяга», від «нас — веління»; від «вас — послух», від «нас — наказ». Це була величезна помилка Б. Хмельницького, коли він військово-політичну угоду освятив церковною присягою.

Гетьман звертається з проханням, щоб цар московський, за поданням патріарха Никона, зберіг status quo у відносинах українського і московського християнства, щоб «своїми грамотами государскими тие всі права, привілеї, свободи і добре їх утвердити, по чину і обичаю древнему, на віки». А щодо нападів московської сторони на «нечинність» київського християнства гетьман однозначно відповів заперечливо: «сему не вірте всячески і прочіім по сих клеветам» [4, с. 92–94]. Названий документ виразно засвідчує бажання української сторони досягти рівноправних стосунків з Московією.

Безпосередніми наслідками Переяславської угоди для України стало утвердження Української Козацької держави як правової автономії і суб'єкта міжнародних відносин, її легітимація; відбувся розрив стосунків з польсько-литовською Річчю Посполитою; створені передумови для поглиблення процесів інституалізації державного устрою та системи влади в Україні. Незважаючи на свою суперечливість, зазначені процеси розвивалися до першої третини XVIII ст. у конструктивному руслі. Пізніше посилювалися процеси колонізації Української Козацької держави, відбулася її повна ліквідація; почалася русифікація українського етносу, його денационалізація, трансформація Української православної церкви, втрата нею автономності.

Переяславські події суттєво вплинули на розвиток геополітичних процесів, розстановку сил на карті Європи. Істотно зміцнилися позиції Московської держави. Виникли передумови її перетворення на одну зі світових імперій, посилення російської експансії на Захід та Південь. Почався занепад Речі Посполитої. Водночас відбулося значне послаблення політичної сили і ваги Оттоманської Порти та її васала — Кримського ханства, посилення впливу Римської імперії, започатковано політичне превлаштування Балкан.

В історичній науці кожної нації та держави, на розвитку яких відбулася Визвольна війна і переяславські події, сформувалися власні версії трактування цих подій. Польська історіографія розглядає їх як «фатальне непорозуміння», «прикру випадкову помилку», котра не тільки призвела до втрати коронних земель Речі Посполитої, а й не пішла на користь Україні. Російські історичні школи зазвичай трактують події Переяславської ради в позитивному ключі: як «збирання» історичних земель Русі та залучення «малоросійських земель» до загальних процесів російського імперського поступу. Українська народницька та національно-державницька історична традиція розглядає Переяславську угоду як «початок кінця» державних інституцій політичної суверенізації України, що, у свою чергу, загальмувало формування української нації. Особливо наголошується на міжнародно-правовому аспекті, зокрема на проблемі підробки та фальсифікації московських копій Договору.

Радянська історіографія надала Переяславу соціально-політичного підтексту та значення символічної, знакової події, з якої почалося «об'єднання трьох братніх народів» з єдиною вірою та етнокультурним корінням.

У контексті зазначених підходів в історіографії сформувалися такі концептуальні оцінки сутності й наслідків укладення Переяславської угоди:

1) тлумачення Переяславської угоди як «возз'єднання» двох союзних держав, або «возз'єднання» двох братніх народів. Таке обґрунтування було необхідне російським політикам для виправдання процесу інкорпорації українських земель, їх приєднання до складу Росії;

2) Переяславська угода — акт приєднання. Згідно з цим тлумаченням Переяславська угода розглядається як подія, що призвела до згубних наслідків — повної інкорпорації України до Московської держави;

3) Переяславська угода — договір васалітету. Відповідно до цієї думки Б. Хмельницький намагався встановити властиві для світогляду і політичної культури тієї доби відносини васально-сюзереніальної залежності для отримання воєнно-політичної допомоги з боку Москви для розв'язання політичних і міжнародних проблем;

4) Переяславська угода являє собою релігійну угоду для підтримки православ'я. Тобто Договір тлумачиться як встановлення союзних відносин між рівноправними партнерами-державами у формі міждержавної (персональної) унії, в якій Московська держава перебрала на себе роль гаранта і покровителя православ'я. Прихильники цієї версії наполягають на конфесійній тождності населення України та Московської держави й водночас — на експансіоністських прагненнях католиків, посилені підтримкою польської корони;

5) Переяславська угода — це тимчасовий воєнний альянс. Згідно з цим (подібним до пункту 3) поглядом Переяславська угода була лише тимчасовим, по суті, рівноправним альянсом, покликаним розв'язати спільними зусиллями актуальні суспільно-політичні проблеми. Проте його реальним наслідком стало порушення Москвою існуючих міждержавних домовленостей і поступова політична, економічна та духовно-культурна інкорпорація українських земель.

Очевидно, що найбільше наукових підстав має остання (з поправкою на те, що відповідний альянс фактично не був рівноправним) оцінка сутності Переяславської угоди, її визначення як ситуативного воєнно-політичного та релігійного союзу між Московською та Українською Козацькою державами.

У своїх державотворчих задумах Б. Хмельницький спирався, з одного боку, на українські традиції, елементи громадянського суспільства та республікансько-демократичні засади Запорізької Січі, а з другого — на передові європейські здобутки. Фактично йшлося про створення в Україні президентської (гетьманської) республіки. Гетьман залишався виборною особою, хоча деякі з них (зокрема сам Богдан Хмельницький, Іван Самойлович, Іван Мазепа та Кирило Розумовський) виразно тяжіли до монархічної моделі влади. Виборність панувала й на інших рівнях та гілках державної влади. Самого гетьмана обирала Генеральна рада, вона ж могла і позбавити його повноважень. Загалом Б. Хмельницький весь свій авторитет використовував для зміцнення державності України, утвердження її незалежності.

Прогресивний характер мала діяльність Б. Хмельницького у сфері економічного життя України. Запроваджувалася політика вільної торгівлі, що

стимулювало український експорт і в цілому торгівлю між державами, купцям і ремісникам надавалися різноманітні пільги. Це мало позитивні економічні наслідки. За оцінками відомого українського вченого М. Слабченка, «хліб, який тодішня Польща експортувала в Західну Європу, був українським». У Козацькій державі було створено принципово нову податкову систему з різноманітними ставками податків, завдяки чому у воюючій країні утримувався бездефіцитний бюджет. За гетьманства Б. Хмельницького було запроваджено найнижчі імпорتنі тарифи в усій Європі того часу. Таким чином, національно-державні ідеї наповнювалися соціально-економічним змістом, що переважно відповідав інтересам більшості населення України.

Загалом соціально-економічній устрій Української Козацької держави був розвиненішим, ніж у Московській державі, де існувало кріпацтво, та в Речі Посполитій. За роки Визвольної війни було ліквідовано жакливу кріпосну залежність селян, їхню примусову підневільну працю. У 1648 р. в Україні проголошено економічній устрій, що базувався на засадах «вільної праці та занять». На історичну арену вийшли дрібний власник-козак, міщанин та звільнений від панської залежності холоп, праця яких базувалася на матеріальних стимулах. Розвивалося ремісництво, почала складатися козацька буржуазія. Що стосується державної служби, то вона спиралася на землю, яка давалася тому чи іншому урядникові за виконання чиновницьких функцій. За наявними оцінками, Хмельниччина не лише переконує в можливості відтворення на той час в Україні буржуазно-демократичної держави європейського зразка, а й вказує на шлях, яким могла б розвиватися Українська Козацька держава. Підпорядкування України Московській державі унеможливило саме такий перебіг подій на майбутніх теренах нашої країни. У подальшому Російська імперія трансформувала українську суспільно-політичну реальність в елемент великоруської шовіністичної системи.

У середині XVII ст. Україна, знекровлена і виснажена тривалою боротьбою з Польщею, оточена з усіх боків економічно та військово потужнішими ворогами, змушена була шукати союзників. Улітку 1653 р. Польща утворила антиукраїнську коаліцію з Валахією, Молдавією і Трансильванією. Союз України з татарами вичерпав себе. Із впливових сусідів лишилася лише Московська держава. Б. Хмельницький зрозумів, що Україна опинилася у пастці: якби їй навіть вдалося дати відсіч Польщі, ситуацією негайно скористалася б Порта чи те саме Московське царство. Україна була б ними загарбана. Тому було вирішено спробувати домовитися з Москвою про спільні дії проти Польщі, а відтак й інших вороже налаштованих сусідів. З цією метою й було укладено угоду 1654 р., умови якої містилися в «Березневих статтях» та трьох «Жалуванних грамотах» того ж року.

Укладаючи союз із Росією, Б. Хмельницький насамперед розраховував об'єднаними зусиллями нейтралізувати Польщу і в такий спосіб (через досягнення принципово нового «розкладу сил» у регіоні) отримати можливість подальшого військово-політичного та дипломатичного маневру і на цій основі зміцнити міжнародно-правовий статус Війська Запорізького. Московська держава зі свого боку була зацікавлена в поширенні вливу на захід, у виході до Чорного моря, створенні плацдарму для боротьби з Портою та Річчю Посполитою. Безпосередніми ж мотивами укладення договору 1654 р. для неї стало різке загострення відносин з Польщею та побоювання зближення Війська Запорізького з Портою. Враховувалася і перспектива зміцнення позицій Московської православної церкви, яку відкривав їй альянс із Україною.

При оцінюванні Переяславської угоди слід враховувати, те, що на тлі активної дипломатичної діяльності тогочасного українського проводу домовленість з Москвою 1654 р. була важливим, але не єдиним тактичним дипломатичним заходом у низці не менш масштабних договорів з іншими державами:

- у лютому 1648 р. Б. Хмельницький уклав договір з кримським ханом про спільні воєнні дії;
- у лютому 1649 р. укладено аналогічний договір з турецьким султаном;
- 8 серпня 1649 р. підписано мирну угоду між Б. Хмельницьким і королем Яном II Казимиром — Зборівський договір;
- у листопаді 1650 р. — договір про нейтралітет між Б. Хмельницьким і семиградським князем;
- 18 вересня 1651 р. — Білоцерківський договір між Б. Хмельницьким і Польщею;
- у серпні 1652 р. укладено молдавсько-український воєнний союз;
- 8 жовтня 1654 р. — такий самий союз із князем Семигорода Юрієм II Ракоці;
- у жовтні 1657 р. І. Виговський уклав воєнний альянс зі Швецією;
- 6 вересня 1658 р. ним же підписано Гадяцьку угоду з Річчю Посполитою, за якою, зокрема, передбачалася широка автономія так званого Князівства Руського у складі Польщі.

Однак усім цим угодам не судилося стати визначальними міжнародно-правовими чинниками для подальшої долі України. Лише Московській державі вдалося скористатися альянсом 1654 р. як правовою підставою для посилення свого політичного впливу на Військо Запорізьке, а згодом — для нарощування своєї військової, адміністративної та фінансово-економічної влади в Україні.

На момент альянсу 1654 р. Україна і Московська держава об'єктивно були двома якісно різними, хоча й багато в чому схожими країнами. Слід зважати,

що основні риси майбутнього російського імперіалізму було закладено в період монгольської зверхності. У 1237–1480 рр. руські землі політико-структурально входили до складу Монгольської імперії Чингізидів. Відомо й те, що Московське князівство сприйняло монгольську зверхність як природний факт. Хан Золотої Орди став для неї верховним правителем, а московські князі — його легальними намісниками. У суспільно-політичній сфері успадкованими від монгольського етносу рисами стали: тоталітарність влади, принципове невизнання індивідуальної особистості, знищення приватної власності тощо. Продовженням цих ознак було кріпацтво та общинний устрій, які впродовж кількох століть виявилися соціально-економічним фундаментом московської державності. Ці принципово значущі оцінки підтверджуються й російською історіографією, у тому числі і сучасною. «За роки тісного контакту з татарами, — підкреслюється у виданні «Наш путь. Стратегические перспективы развития России» [6, с. 19], — росіяни переймають від них нейтралістську адміністративну модель, агресивну територіальну інтеграційну динаміку, геополітичну місію об'єднання земель Євразії».

Зрозуміло, що за цих умов наші народи не мали значущих глибинних мотивів для «возз'єднання». Відповідний політичний крок був вимушеним для гетьмана. У той же час інші перспективи для Української Козацької держави були ще гіршими. У своїй промові на Переяславській раді (ретельно продуманій і адресованій «людності», «посполитим», а не дипломатам) Б. Хмельницький жодного разу не згадує про зв'язок Московського царства з Київською Руссю чи про етнічну спорідненість двох народів. Єдиний аргумент, висунутий гетьманом на користь союзу, — це віра. Натомість дипломатичне листування і тексти офіційних документів обох сторін рясніють згадками про «єдиний народ руський», «одну матір — Київську Русь», а також про те, що московський цар як «прямий нащадок Володимира Великого» повертає під свою руку загарбану Польщею «Малу Русь» «яко древніх великих князів Руських спадщину». Ці пасажі виступають юридично-правовим обґрунтуванням, легітимацією міжнародної дії, коли один з контрагентів (Військо Запорізьке) формально все, ще знаходиться у підданстві іншої держави (Корони Польської). На той час ідеї спільної Великої Русі і єдиного «руського народу» не мали для українського суспільства достатньої ідеологічної ваги й циркулювали переважно в колах вищої політичної та інтелектуальної еліти.

Очевидно, що і з московського, і з українського боку альянс був суто політичною акцією: пафосна тональність та піднесена фразеологія міждержавних актів і листування диктувалися дипломатичним етикетом і формальними вимогами міжнародного права. Маючи непростий кількарічний досвід офіційних дипломатичних відносин, чітко усвідомлюючи різницю в інтересах, Військо Запорізьке і Московське царство ставилися один до одного прагма-

тично й обережно. Згідно з домовленостями 1654 р. Військо Запорізьке вступало «під високу руку» московського царя на засадах широкої автономії, повністю зберігаючи не лише можливості внутрішнього самоуправління, але й основи свого суверенітету (гетьманський уряд мав практично необмежені повноваження у сфері міжнародних відносин, Москва зносилася з Чигирином через Посольський приказ тощо).

Надавши Війську Запорізькому воєнну та дипломатичну допомогу, Московська держава відразу ж почата активно, хоча й обережно, здійснювати експансіоністську політику щодо України. Додатковим катализатором московських намірів стала тогочасна внутрішня соціально-економічна нестабільність Козацької держави, а також побоювання, що Україна вийде з-під московського контролю. Такого повороту подій за умов перерозподілу сфер впливу у Східній Європі та на Балканах Московська держава як впливовий міжнародний гравець допустити не могла. Під тиском Москви 17 жовтня 1659 р. гетьманський уряд Ю. Хмельницького підписав нові «Переяславські статті», що помітно звужували його повноваження в альянсі. Фактично документ заклав перші підвалини ліквідації вибореної в 1648–1654 рр. широкої української автономії. У подальшому царська дипломатія успішно застосувала практику укладання окремих договорів про події повноважень зі щойно обраними гетьманами, що призводили до зменшення обсягу їхньої влади і відповідно посилення московського впливу в Україні. За винятком хіба що «Рішительних пунктів» Д. Апостола 1728 р., у всіх інших «Статтях» виразно проглядається тенденція до нівелювання не лише політичної, а й соціально-економічної автономії Гетьманщини у складі Московського царства.

Однією з головних причин такого розвитку подій стала незавершеність і неструктурованість політичної системи українського суспільства, його внутрішня роз'єднаність та неконсолідованість. На початку XVIII ст. фактично втратило свою об'єднувальну функцію українське козацтво. Для ствердження національної державності, солідаризації суспільства тоді була конче необхідна хоча б відносна зовнішньополітична стабільність, послаблення експансії й тиску з боку потужних сусідів, унаслідок чого Україні, розташованій на перетині їхніх геополітичних інтересів, доводилося постійно воювати. Особливо руйнівною для української державності була тактика Москви, спрямована на розпалювання ворожнечі у середовищі української шляхти і козацької старшини, розколотої на угруповання з різними (російськими, польськими, кримськими, турецькими, шведськими) орієнтаціями.

Посилено інспірована ззовні боротьба шляхетсько-старшинських партій щоразу (до початку XVIII ст.) призводила до руйнівних для народу й держави повномасштабних громадянських воєн (гетьманування І. Виговського, П. Дорошенка, І. Мазепи), а точніше, до однієї такої війни, що, періодично

спалахуючи, жевріла в українському суспільстві протягом кількох десятиліть. Ці внутрішні чвари швидко виснажили Україну до критичної межі, що було абсолютно неприпустимим у тій ситуації. У 1667 р., користуючись слабкістю гетьманського уряду, Московська держава просто проігнорувала його позицію й уклала з Польщею Андрусівське перемир'я (в основах своїх закріплене «Вічним миром» 1686 р.), у якому, зокрема, був зафіксований поділ сфер впливу обох держав на українських територіях. В умовах внутрішньої неконсолідованості й нестабільності України це практично відразу призвело до її довгострокового розколу на Правобережну та Лівобережну з окремими урядами, повнота влади яких ставала дедалі більш примарною. Цілком очевидно, що все це істотно загальмувало націогенез та державотворчі процеси. Зазначені процеси і досі впливають на баланс політичних сил і визначення ними геостратегічних орієнтирів України.

Свою позицію у відносинах з Україною Москва продемонструвала в 1768 р., коли селяни й козаки Правобережної України здійснили спробу самостійно звільнитися від панування Польщі. Головну роль у придушенні повстання відіграла саме Росія. Скориставшись довірою керівників повстання, росіяни заарештували їх і видали полякам. Спільними зусиллями російських і польських військ повстання було жорстоко придушене, а панування Польщі на Правобережжі повністю поновлено. Загалом у другій половині XVII ст. — на початку XVIII ст. Росія завдала Україні смертельного удару: значно звузила її суверенітет, розколола навпіл і віддала значну її частину під владу Польщі. Саме тоді Україна, ставши південно-західним форпостом Росії, вперше виступила у незavidній ролі плацдарму воєнних дій Російської імперської держави, яка завжди воювала за свої, а не за українські інтереси.

Імперська політика Росії в Україні мала катастрофічні наслідки — народжена в національно-визвольній боротьбі українського народу Українська Козацька держава перестала існувати. Однією з причин цього стала втрата державницьких ідеалів насамперед керівною верхівкою України, яка з часом розірвала зв'язок зі своїм народом і поступово злилася із загальноімперськими елітами. «Одомашнення» української еліти і насамперед козацької знаті шляхом надання їй дворянського стану та інших привілеїв стала наріжним каменем російської політики в Україні, яка у різних формах здійснювалася впродовж багатьох століть, у тому числі й в умовах колишнього СРСР.

Після Переяслава дипломатичні перемовини між Україною і Московією практично зійшли нанівець. Контакти переважно зводилися до використання козаків у спільних військових акціях та посиленого адміністративного впливу Москви в Україні. Так, узимку 1655 р. московсько-козацьке військо билося з польсько-турецькою армією під Охматовим, у липні того ж року спільно з донцями запорожці сильно потривожили Кримське ханство, а в серпні

московсько-козацьке військо здійснило успішний похід на Литву, включно із захопленням Вільно, Ковно, Гродно. Під час цієї війни московсько-козацьким військом 19 вересня 1655 р. під Городком у Галичині було розгромлене польське військо.

Утім уже 28–29 червня 1659 р. українським козацтвом була вщент розбита московська армада. Та в Україні запанував розбрат між прихильниками І. Виговського та Ю. Хмельницького, чим вкотре з користю для себе скористалася Москва. І не в останню чергу це пов'язано з промосковською орієнтацією нового гетьмана Ю. Хмельницького.

Юрій (Георгій) Хмельницький, син Богдана Хмельницького, обіймав гетьманське достоїнство двічі: спочатку протягом місяця у липні — серпні 1657 р., до 26 серпня, коли Генеральна рада у Корсуні підтвердила обрання гетьманом Івана Виговського, в 1659–1663 рр., аж до зречення булави і постригу у ченці. Людина поступлива і «стероризована московськими боярами» [7], Ю. Хмельницький мусив у 1659 р. підтвердити московську орієнтацію, що й було вчинено в Переяславі.

Хоча супротивна сторона подавала справу так, нібито йдеться лише про підтвердження акта 1654 р., насправді ж, за висловом М. Грушевського, «замість автентичних статей, московські дяки підсунули українській стороні довільну переробку-фальсифікацію». За цією угодою гетьман істотно обмежувався в правах: після обрання мусив їхати на затвердження до царя, Україна позбавлялася права вести міжнародні зносини, істотно зростали податки в московську казну. «Присяга», — урочиста обіцянка гетьмана, старшини і черні бути вірними царю. Сама стилістика та дух тексту однозначно свідчать, що його було складено в кремлівських палатах [3, с. 310–312].

«Присяга по святій непорочній Євангельській заповіді гетьмана Георгія Хмельницького» складена цілком у вірнопідданському стилі: «Мені, Гетьманові Георгію, з полковниками, сотниками і зі всякими чиновними людьми та всяких чинів людьми усього Запорозького війська бути невідступно навіки під царської величності високою рукою і служити вірно йому, великому государеві, і государевому його синові, нашому государю, добровірному царевичу Олексію Олексійовичу, всієї Великої, Малої та Білої Росії, і їхнім наслідникам та стояти на всякого його государевого ворога за його господарським повелінням без усякої зради...» [5, с. 131].

«Присяга» була офіційним підтвердженням українською стороною в особі гетьмана Ю. Хмельницького «Договірних статей» від 17 жовтня 1659 р. Ю. Яковлев, відомий український історик, докладно проаналізував відмінності, які містилися між так званими «Переяславськими угодами» і «Договірними статтями» Ю. Хмельницького [9].

Новий зміст документа проглядається із самого початку: «Чтобъ Царское Величество пожаловать изволиль» — імперська пиха проступає з усією повнотою. І далі на такий самий кшталт: «Царское Величество Гетмана Богдана Хмельницького пожаловал...», «Его Царское Пресветлое Величество пожалует Гетмана по чину, булаву и знамя, и на Гетманство свою Государеву жалованною грамоту дати ему велить». І досі не можна зрозуміти, як вільна, незалежна українська влада, уславлена численними звитягами, могла прийняти відвертий цинізм «воссоєдінительного» партнера. І просто брутальними виглядали слова московського хана-царя щодо християнського владики в Україні: «И Царское Величество пожаловал Митрополиту на маестности его которыми онъ ныне владеет, Свою Государственную жалованную грамоту дать велел». Мовляв, даю тобі те, що й так уже твоє.

Ще одну велику поступку українська сторона зробила 11 жовтня 1665 р., коли були ухвалені так звані «Московські статті» — договірні умови між московським урядом і гетьманом І. Брюховецьким. Царські воєводи отримали право керувати практично у всіх великих містах України, а фінансово-економічна система України підпадала під контроль Москви. Таким чином, після втрати політичної Україна поступово обмежувалася й у своїй адміністративно-територіальній та фінансово-економічній самостійності.

Таким чином, після Руїни Україна стала легкою здобиччю для сусідів. Настав час, коли Москва українські «справи» вирішувала, не радячись з Україною або навіть не ставлячи її до відома взагалі. Яскравим прикладом цього є російсько-польський договір про «Вічний мир» 1686 р. Україна як сторона переговорів з цих статей була виключена повністю: «За турецькі неправди володарі (Московські царі Іоанн і Петро), з братерської своєї любові до короля (польського) і запрошення цісаря, і венеціанської республіки, розривають перемир'я з султаном і ханом кримським, і встановлюють з королем, і республікою (венеціанською) проти невірних вічний оборонний і на весь час війни наступальний союз. У наступному році російські війська зобов'язані піти проти кримців, польські у той самий час наступати на турків і білогородських татар. Одній же стороні без іншої не миритися...» [1, с. 229–230].

Чи не найостаннішою спробою налагодити українсько-московські стосунки стали «Коломацькі статті», у яких ідеться також про українсько-кримські взаємини, найважливішою вимогою до них було зобов'язання України посилати у разі потреби свої війська на війну з Кримом.

Наприкінці XVII ст. різко загострилася боротьба між державами за панування на Чорному морі. Російська імперія, вперто намагаючись зачепитися бодай-де на ньому, здійснювала військовий похід один за одним: у 1690 р. на Очаків та Кизикермен, у 1691 р. — на Аккерман, у 1692 р. — знову на Кизи-

кермен, у 1694 р. — на Очаків та Буджак. Але через Перекоп взяти Крим не вдалося; тоді Петро I у 1695 р. організовує похід на Азов, який знову закінчився поразкою. Лише влітку 1696 р. після тривалої облоги ця турецька фортеця у гирлі Дону була захоплена росіянами. Так Москва вийшла на Кримське ханство фактично з тилу, у зв'язку з чим уже стало легше чинити тиск на Туреччину.

Як відомо, держави «Священної ліги» особливих поступок від Порти не досягли: укладений у 1699 р. договір про мир між Австрією і Польщею, з одного боку, та Портою — з другого, фактично зберіг між ними «статус кво». Натомість перемир'я між Росією і Туреччиною, укладене 3 липня 1700 р. у Константинополі, давало Росії виразні здобутки. Туреччина поступалася на її користь фортецею Азов разом із прилеглими районами узбережжя Азовського моря; Москва звільнялася від порічної сплати данини кримському хану; у Константинополі отримувал постійний осідок посланець царя з правами і привілеями «інших друзів Сяючої Порти». Низка положень торкалася і регулювання кримсько-українських стосунків. Зокрема, передбачалася смертна кара козакам за походи у мирний час на турецькі та татарські терени; козаки отримували право полювати на звіра і рибалити аж до гирла Дніпра включно; від Січі до Чорного моря зносилися всі військові укріплення, причому ті з них, які захопила Росія у турків і татар (Тавань, Кизикермен, Нусрет-Кермен, Шагінкермен), мали бути зруйновані вщент. Водночас мешканці кримської землі, «за звичаєвим правом», мали право користуватися поцейбічними приперекопськими землями — безмитно і неоподатковувано. Але самим козакам повністю було відмовлено у правах повноцінної договірної сторони, їм належало лише виконувати умови Константинопольського договору, причому щодо українців усі «потішні» слова були повністю відкинуті.

Стаття II Договору передбачала: «У Дніпра-ріки заселені містечка Тавань, і Кизикермень, і Нусрет-Кермень, і Шагінкермень хай будуть зруйновані з такою умовою, щоб надалі ніколи на цих місцях містечкам і ніякому поселенню не бути; а названі міста з своїми землями, як до цієї війни було, знов у володіння Оттоманської держави від його священної царської величності хай повернуться і в володінні Оттоманської держави хай залишаються» [8, с. 358–359]. Отже, Константинопольський договір 1700 р. знову зафіксував українсько-турецький союз, але цього разу — шляхом знищення всієї запорізької присутності на наших землях на користь, звісно, московської сторони. Так, Україна вкотре стала розмінною монетою в іграх імперій.

«Стаття VIII. Священній царській величності підкорені і піддані, чи москвичі, чи козаки, чи інші, по кордонах мусульманських, — таманських, і кримських, і інших, і підданим їх ніяких наскоків і неприємностей хай не

творить, а неспокійні і свавільні козаки чайками, і суднами хай не виходять на Чорне море і нікому збитків і шкоди хай не причиняють...» [8, с. 355–356].

Так, фактично останній раз українська сторона була згадана в московських угодах, як така, яка ще «заслужувала» на це. Надалі Україна як суб'єкт міжнародних стосунків практично повністю випадає з поля зору Москви, але залишається для неї як об'єкт власного користування і користі.

ЛІТЕРАТУРА

1. Андреев А. Р. История Крыма / А. Р. Андреев. – М. : Межрегион. центр, 1997. – 335 с.
2. Верстюк В. Ф. Україна від найдавніших часів до сьогодення / В. Ф. Верстюк, О. М. Дзюба, В. Ф. Репринцев. – К. : Наук. думка, 1995. – 688 с.
3. Грушевський М. Ілюстрована історія України / М. Грушевський. – К. : Наук. думка, 1992. – 544 с.
4. Крисаченко В. С. Українознавство : хрестоматія-посібник : у 2 кн. / В. С. Крисаченко. – К. : Либідь, 1997. – Кн. 2. – 464 с.
5. Величко С. В. Літопис : у 2 т. / С. В. Величко ; пер. з книж. давньоукр. мови, вступ. ст., комент. В. О. Шевчук; відп. ред. О. В. Мишанич. – К. : Дніпро, 1991. – Т. 1. – 371 с.
6. Наш путь. Стратегические перспективы развития России в XXI веке. – М. : АРКТОГЕЯ-центр, 1999. – 144 с.
7. Полонська-Василенко Н. Історія України : у 2 т. / Н. Полонська-Василенко. – К. : Либідь, 1992. – Т. 1. : До середини XVII ст. – 592 с.
8. Хрестоматія з історії Української РСР. – Т. 1. : З найдавніших часів до кінця 50-х рр. XIX ст. / за ред. О. І. Гуржія. – К. : Рад. шк., 1959. – 474 с.
9. Яковлів А. Договір гетьмана Б. Хмельницького з Московським царем Олексієм Михайловичем 1654 р. / А. Яковлів. – Нью-Йорк : Видав. Спілка Ю. Тищенко та А. Білоус, 1954. – 127 с.

УКРАИНСКО-МОСКОВСКИЕ ОТНОШЕНИЯ

Крысаченко В. С.

В статье автор исследует украинско-российские договоренности 1648–1657 гг. и их последствия для Украины; анализирует Переяславское соглашение, в частности версии трактовки в исторической науке каждой нации и государства, на развитии которых отразились Освободительная война и переяславские события.

Ключевые слова: дипломатические договоренности, Переяславское соглашение, украинско-российские договоры, социально-экономический уклад украинского казачьего государства.

THE UKRAINIAN-MOSCOW RELATIONS

Krysachenko V.S.

Author analyzed The Treaty of Pereiaslav, in particular versions of its interpretation in historical science of each nation and state which were influenced by Liberation war and event in Pereiaslav.

Key words: *diplomatic arrangements, The Treaty of Pereiaslav, Ukrainian-Russian contracts, social and economic structure of the Ukrainian Cossack state.*

УДК 378+130

*О. Ю. Панфілов, доктор філософських наук, професор;
С. М. Соболева, кандидат педагогічних наук, доцент*

СВІТОГЛЯДНІ ВИМІРИ СУЧАСНОЇ ОСВІТИ

У статті робиться спроба розглянути світоглядні складові сучасної системи освіти, що формується. Розкрито особливості освітніх систем, що мають різні підходи до формування та вибору цінностей освіти, визначено їх особливості у контексті особистісного самовираження, самоствердження людини як можливість найбільш повно й адекватно відповідати природі людського «Я».

Ключові слова: *освітня парадигма, демократичні цінності, зміст освітньої системи, культурна інтеграція особи.*

Постановка проблеми. Сучасні зміни у світі спричинені низкою соціокультурних та політико-економічних обставин. Зокрема вони викликані переходом людства до нового типу цивілізації — інформаційного суспільства. За рахунок поширення інформаційно-освітніх технологій змінюється характер усіх сфер соціального життя. Сучасна наукова картина світу свідчить про кризу раціоналістичного світогляду, який орієнтував людину на постійне перетворення світу у своїх інтересах за законом розуму. Сьогодні значення набуває інший світоглядний підхід: людина повинна впорядковувати своє індивідуальне буття за законами універсального порядку. Освіта як соціальний інститут відповідно реагує на всі зрушення, що відбуваються в суспільстві.

На думку представників Римського клубу, класична парадигма освіти є «підтримуючою освітою», переважно зорієнтованою на репродуктивне знан-